

Samo kuće sa crvenim krovovima prekidaju ogroman tepih polja koji okružuje selo Gornje Nedeljice, u zapadnoj Srbiji. Stanarki Marijani Petković ovo je najlepše mesto na svetu. Ona nije protiv zelene tranzicije Evrope, plana da ekonomija bloka bude klimatski neutralna do 2050. Ali ona je među onima koji veruju da se od plodne doline Jadra u Srbiji — u kojoj lokalno stanovništvo uzgaja maline i drže pčele — traži da napravi ogromne žrtve kako bi omogućila drugim zemljama da prave električne automobile.

Na oko 300 metara od Petkovićeve kuće, prema multinacionalnom rudarskom gigantu Rio Tinto, ima dovoljno litijuma za stvaranje milion EV baterija, a kompanija želi da potroši 2,4 milijarde dolara za izgradnju najvećeg rudnika litijuma u Evropi ovde. Ali Petković i drugi meštani se protive projektu, tvrdeći da će naneti nepopravljivu štetu životnoj sredini. Na pitanje o toj tvrdnji, portparol Rio Tinta je rekao za Vired da je kompanija tokom celog projekta „prepoznala da će Jadar morati da bude razvijen u skladu sa najvišim ekološkim standardima“. Petković nije uveren. „Želim da zapadne zemlje imaju zelenu tranziciju i da žive kao ljudi u Jadru“, kaže ona. „Ali to ne znači da treba da uništimo našu prirodu. Zvanično, rudnik Jadar se ne dešava. Posle višemesečnih protesta protiv projekta, vlada je pristala, a u januaru je otkazan. „Što se projekta Jadar tiče, ovo je kraj“, rekla je premijerka Srbije Ana Brnabić 20. januara, nakon što su Rio Tintu oduzete dozvole za istraživanje litijuma.

Postoji, međutim, široko rasprostranjena sumnja da je projekat otkazan kako bi se zaustavili protesti koji su zasenili predsedničke i parlamentarne izbore 3. aprila i da bi mogao ponovo da počne ako vlada ponovo bude izabrana. „Ovo je možda bio predizborni trik“, kaže Florijan Biber, profesor istorije i politike jugoistočne Evrope na austrijskom Univerzitetu u Gracu. „Ne bih se iznenadio da se vlada ponovo pozabavi ovim pitanjem kada se izbori završe, jer vide ekonomske koristi. Akcionar kompanije Rio Tinto izrazio je slična očekivanja Rojtersu, dodajući da očekuju da će se o rudniku ponovo pregovarati nakon glasanja. Rio Tinto negira da je to njegova namera i kaže da nije planirao ili sproveo aktivnosti koje bi bile suprotne zakonskom statusu projekta.

Evropa ima velike planove da ukine automobile na fosilna goriva. Evropska unija je u julu predložila zabranu prodaje novih automobila na benzin i dizel do 2035. Blok želi da te automobile zameni električnim vozilima, napravljenim od lokalno proizvedenih sirovina kao što je litijum. Najveći proizvođači litijuma su trenutno Australija, Čile i Kina. Ali Evropa ima ambicije da proizvodi više materijala potrebnih za električne automobile kod kuće. Ovi materijali su „izuzetno skupi za otpremu i transportuju se širom sveta nekoliko puta“, kaže Emili Burlinghaus, saradnica na Institutu za napredne studije održivosti u Nemačkoj. „Dakle, mnogo je jeftinije i bezbednije imati ove operacije u blizini fabrika za proizvodnju

baterija ili automobila.“

Za Evropljane je to takođe bezbednosno pitanje. „Ne možemo dozvoliti da [EU] zameni [svoje] sadašnje oslanjanje na fosilna goriva zavisnošću od kritičnih sirovina“, rekao je Maroš Šefčovič, potpredsednik Komisije za međuinstitucionalne odnose, 2020.

Problem je što Evropljani ne veruju rudarskim kompanijama u svojim dvorištima. Otpor sa kojim se Rio Tinto suočio u Srbiji nije jedinstven. Portugal je takođe bio svedok protesta protiv rudarstva litijuma u oktobru. Sledećeg meseca rudarska kompanija Vulcan Energy je „pauzirala“ svoju radnju sa litijumom u nemačkom regionu Gornje Rajne nakon što se suočila sa protivljenjem zajednice svojim planovima. Ali žestina protivljenja Srbije rudniku predstavlja veliki problem za ambicije Evropske unije da nabavlja litijum iz bliže kuće. U 2020. godini, Šefčovič je rekao da EU ne može postići svoje klimatske ciljeve bez sirovina poput litijuma, dodajući da će bloku biti potrebno 18 puta više litijuma do 2030. godine, a 60 puta više do 2050. godine.

Šarm ofanziva Rio Tinta u Gornjim Nedeljicama počela je ubrzo nakon što je rudarska grupa otkrila potpuno novu vrstu minerala na tom području 2004. Mineral, nazvan jadarit u čast doline Jadra u kojoj je pronađen, sadržao je i borate i litijum – dva materijala za koje Rio Tinto kaže da imaju ulogu u zelenoj tranziciji. Litijum se koristi u EV baterijama, dok se borati mogu koristiti u projektima vetra i solarne energije.

U godinama koje su usledile, kažu aktivisti, zaposleni u Rio Tintu su se potrudili da se urone u život na selu. Dolazili su na svadbe seljana i sa njima slavili verske praznike. Oglasi su takođe emitovani na lokalnim TV-ima u kojima su seljanima govorili da ako rade sa Rio Tintom, zajedno mogu da spasu planetu.

Odnosi sa meštanima ovih godina su bili dobri, kaže Petković, koji je član lokalne kampanje Ne Damo Jadar. Seljani nisu bili previše zabrinuti kada je Rio Tinto rekao da želi da izgradi skroman rudnik na samo 20 hektara. Rekli su da će to biti moderan rudnik koji neće štetiti prirodi“, kaže Petković. Ali prošle godine, meštani su otkrili da su se planovi za njihovo selo drastično promenili. Rio Tinto je želeo da gradi na 600 hektara, skoro 10.000 teniskih terena.

„Počeli smo da se borimo protiv rudnika kada su saznali da nas kompanija laže 14 godina; kada smo saznali koliki je zaista rudnik“, kaže Petković. Počeli su da se pojavljuju i problemi životne sredine.

Gardijan je nabavio studiju, koju je finansirao Rio Tinto, u kojoj se navodi kako će rudnik izazvati nepovratne promene u ekosistemima i lokalnim rekama. Studija je preporučila „napuštanje planirane eksploatacije i prerade minerala jadarita“.

U ovom trenutku je lokalni gnev prema Rio Tintu zapalio nacionalnu frustraciju prema

odnosu Srbije sa stranim rudarskim kompanijama. Investitore privlači mala zemlja jer se graniči sa EU, ali nema iste stroge propise, kaže Biber.

U aprilu je hiljade ljudi učestvovalo u protestima u prestonici Beogradu koji su postali poznati kao „ekološka pobuna Srbije“. Ti protesti su se nastavljali i prekidali do kraja godine. Pokret „ne radi se o jednoj kompaniji“, kaže Žaklina Živković, aktivistkinja inicijative Pravo na vodu, dodajući da Vlada planira da u narednih 15 godina otvori 40 rudnika, uključujući sedam rudnika litijuma. „Rio Tinto je metafora za sve različite investitore i sve rudnike koji se planiraju u Srbiji“, kaže Živković.

Dolazeći ubrzo nakon godine koju su obeležili protesti, izbori ovog vikenda trebalo je da budu revolucionarni pokret za srpske ekologe, kaže Enđeluše Morina, viši politički saradnik Evropskog saveta za spoljne odnose. „Baš kao što smo očekivali da će u Srbiji biti donekle pobede ekološki prihvatljivih pokreta, imamo debatu o Rusiji“, kaže ona, misleći na rusku invaziju na Ukrajinu.

Ona smatra da je povratak rata u Evropu osnažio stranke vladajuće koalicije i aktuelnog predsednika Aleksandra Vučića. Vladajuća koalicija koja je odobrila rudnik, predvođena Srpskom naprednom strankom predsednika Vučića, od četvrtka je udobno vodila u anketama.

Još u selu Gornje Nedeljice, Petković ima osećaj da Rio Tinto nije zabrinut za ishod izbora. Ona veruje da je kompanija uložila previše da bi se zaustavila, bez obzira na rezultat. Rudar je napravio sopstvenu tehnologiju za vađenje jadarita, koji se ne nalazi nigde drugde u svetu. Otkako je Vlada otkazala projekat, kaže Petković, nema znakova da se Rio Tinto sprema da ode. Mašina je ostala, a rudar je nastavio da kupuje lokalne nekretnine, tvrdi ona. Druga aktivistička organizacija, Marš sa Drine, objavila je 30. marta detalje telefonskog poziva za koji tvrde da dokazuje da se Rio Tinto sprema da ponovo započne radove na rudniku nakon izbora. Telefonski razgovor vođen je između profesora Univerziteta u Beogradu uključenog u projekat Rio Tinto i anonimnog izvora koji se lažno predstavlja kao zaposlenik kompanije Rio Sava, srpske filijale Rio Tinta. U razgovoru su razgovarali o dolasku opreme nemačke kompanije DMT i austrijske kompanije Thissen, za koju je profesor rekao da će „verovatno“ stići u aprilu. Ni DMT, ni Tisen ni profesor nisu odgovorili na Vajredov zahtev za komentar. U saopštenju, portparol Rio Tinta opisao je „navodni“ snimak kao „dezinformaciju“, dodajući da je sporazum sa dva dobavljača potpisan pre nego što je povučena njegova dozvola za rudnik.

„Lagali su nas u januaru“, rekao je Marš sa Drine na Tviteru, pozivajući svoje pratiocice da u nedelju glasaju protiv projekta. „Zašto se o bilo kojoj opremi, bez obzira da li je u pitanju vijak ili buldožer, raspravlja u kontekstu projekta koji je otkazan?“

Neki veruju da se Rio Tinto suočio sa toliko protivljenja u Srbiji zbog nasleđa kompanije, povezanog sa više slučajeva štete po životnu sredinu. „Rudarske kompanije su istorijski posmatrane toliko negativno da u očima javnosti nije važno da li prelaze na minerale koji se koriste za energetska tranziciju“, kaže Burlinghaus.

Otpor rudarenju električnih vozila širom Evrope nije nimbizam, kaže Dijego Marin, saradnik za politiku zaštite životne sredine u nevladinoj organizaciji Evropski biro za životnu sredinu. „Zajednice kažu: ‘Naša područja su devastirana i žrtvovana da bismo napravili šta? Automobili za bogate ljude koje naše zajednice nikada ne mogu da priušte“, kaže on. „Na kraju, plaćamo cenu što nam vazduh postaje čistiji, ali naša zemlja postaje siromašnija. Nije da ovi aktivisti ne žele čist vazduh. Ali ideja počinje da se širi među zelenim grupama u Evropi: da se zelena tranzicija pretvara u rebrandiranje kapitalizma koji je još uvek fokusiran na masovnu proizvodnju koja šteti planeti.

„Svrha zelene tranzicije je da industrijska tranzicija zvuči kao da se uklapa u rešenje problema koji se ne može rešiti industrijom“, kaže Bojana Novaković, aktivistkinja Marš sa Drine i takođe glumica.

Zvaničnici su pokušali da uvere Evropljane da je ovo nova era rudarstva. „Rudarstvo je u prošlosti bilo veoma prljava operacija“, rekao je Piter Hendli, šef jedinice Evropske komisije za sirovine, govoreći na konferenciji o „zelenom“ rudarstvu u Lisabonu prošle godine. „Postaje visoko tehnološki ovih dana.“

Ali evropski ekolozi su podeljeni oko toga da li je moguće „zeleno“ rudarstvo, čak i od strane novih kompanija koje nisu ukaljane svojom istorijom. „Nije me briga da li Majka Tereza želi da vadi litijum iz doline Jadar; ona to ne bi radila na mom satu“, kaže Novaković. „Ne postoji zeleni način za izdvajanje litijuma iz plodnog tla. Razdoblje. To nikada ranije nije urađeno“, piše Wired.